

Krajewska, Maria

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie

Mazowsze. Studia Regionalne 5, 73-105

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie

Maria Krajewska

STRESZCZENIE

W 1920 roku władze Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych rozpoczęły starania o utworzenie Państwowego Muzeum Archeologicznego (PMA). Placówka została powołana rozporządzeniem wydanym w dniu 22 marca 1928 roku przez Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego. Od jej powstania do chwili obecnej eksponowano ponad 360 wystaw, a pracownicy PMA zbadali ponad 450 stanowisk archeologicznych w Polsce, Iraku, Peru, Niemczech, Austrii i Czechach.

1 stycznia 1999 roku organem założycielskim dla PMA został Zarząd Województwa Mazowieckiego. Dyrektorem PMA jest dr Wojciech Brzeziński (od 2001 roku), a siedzibą – gmach Arsenału Warszawskiego (od 1957 roku). Muzeum, kontynuując wszystkie statutowe kierunki działań, łączy nadal funkcje instytutu naukowego oraz instytucji wystawienniczej. W zbiorach znajduje się ponad pół miliona zabytków (najstarsze pochodzą sprzed ok. 130 tys. lat p.n.e., najmlodsze z połowy XIX wieku). Opracowywanie powiększającego się wciąż zbioru należy do zadań pracowników pracowni i działów: Epoki Paleolitu i Mezolitu, Epoki Neolitu, Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza, Epoki Żelaza, Średniowiecza i Archeologii Czasów Nowożytnych, Archeologii Bałtów oraz Gabinetu Numizmatycznego. Badaniem szczątków ludzkich znajdujących podczas wykopalisk zajmuje się Pracownia Antropologiczna. Zbiory dokumentacji archeologicznej, wystawienniczej, spuścizny po wybitnych archeologach polskich, zasoby kartograficzne i fotograficzne są przechowywane i opracowywane w Pracowni Dokumentacji Naukowej. Ewidencjonowanie i zarządzanie informacją o zbiorach PMA prowadzi Główny Inwentaryzator oraz Pracownia Inwentaryzacji i Ruchu Muzealiów. Nad konserwacją przedmiotów z gliny, szkła, surowców organicznych i metali czuwa Dział Konserwacji Muzealiów, gdzie prowadzone są także badania rentgenograficzne, spektrograficzne i mikroskopowe. Dla celów ekspozycyjnych wytwarzane są kopie i repliki w Pracowni Kopii. Dział Wystaw i Popularyzacji prowadzi działalność wystawienniczą i edukacyjną. Biblioteka Naukowa stanowi zaplecze naukowe dla pracowników PMA, studentów i pracowników innych instytucji z kraju i zagranicy.

Powołanie Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie

Początki Państwowego Muzeum Archeologicznego (PMA) w Warszawie sięgają roku 1920. Przy utworzonym wówczas Państwowym Gronie Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych (PGKZP) zaczęto gromadzić zabytki archeologiczne i dokumentację z badań [Piotrowska 2006, 63], które były magazynowane i konserwowane w dawnej kuchni na Zamku Królewskim. Rozpoczęto równocześnie starania o powołanie państwowego, centralnego muzeum archeologicznego, które instytucjonalnie zajmowałoby się przechowywaniem, konserwacją, opracowaniem naukowym i udostępnianiem zbiorów archeologicznych.

Podstawą prawną działalności PMA w stadium organizacji stał się Reskrypt Organizacyjny, wydany w 1923 roku przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [Rajewski 1968, 261]. Na pierwszą siedzibę przeznaczono część pomieszczeń w budyn-

ku dawnej Szkoły Podchorążych (zwanym Podchorążówką) w Łazienkach Królewskich, ul. Agrykola 9; tu rozpoczął pracę asystent Zygmunt Szmít¹ [Jakimowicz 1935].

Proces tworzenia PMA trwał 5 lat i zakończył się wydaniem 22 marca 1928 roku przez Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego rozporządzeniem² *O Państwowem Muzeum Archeologicznem*. Na mocy tego rozporządzenia, które podpisali także wszyscy członkowie Rady Ministrów z jej ówczesnym Prezesem i Ministrem Spraw Wojskowych Marszałkiem Józefem Piłsudskim na czele, powołane zostało Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie. Instytucja podlegała Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Określona została jako państwowy zakład naukowo-badawczy, do zadań którego należy badanie prahistorii ziem polskich, konserwacja zabytków przedhistorycznych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej oraz szerzenie wiedzy archeologicznej przez gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie materiałów naukowych. Szczegółowe przepisy o organizacji i zakresie działania PMA zostały zawarte w *Statucie*³, zatwierdzonym przez Radę Ministrów.

PMA w okresie międzywojennym (w latach 1929-1939)

Na stanowisko pierwszego dyrektora PMA został powołany w 1929 roku pracownik PGKZP dr Roman Jakimowicz (1889-1951), archeolog i antropolog, autor prac z dziedziny prahistorii Warszawy i okolic oraz rozpraw poruszających zagadnienia z okresu wczesnego średniowiecza. Powstała biblioteka specjalistyczna i Archiwum Naukowe⁴. Rozpoczęli także pracę archeolodzy: Stefan Krukowski⁵, Józef Żurowski⁶ i Konrad Jażdżewski⁷. W terenie

¹ Zygmunt Szmít (1895-1929) został delegatem PGKZP w 1921 roku i prowadził badania w okolicach Drohiczyzna, których wyniki publikował na łamach *Wiadomości Archeologicznych*. W 1926 roku przeniósł się do Warszawy i w następnym roku zaczął studiować na UW (zapisał się na archeologię, antropologię, etnografię, geologię, logikę i historię filozofii). Jego dokonania naukowe opracował R. Jakimowicz [Jakimowicz 1929, 8].

² Patrz Dziennik Ustaw nr 36 z dnia 24 marca 1928 roku, poz. 346.

³ Patrz Monitor Polski nr 129 z dnia 6 czerwca 1928 roku, poz. 216

⁴ Archiwum Naukowe – dział PMA gromadzący dokumentację wykopaliskową i różnorodne materiały naukowe pisemne, rysunkowe, fotograficzne i kartograficzne. Od 1964 roku nosił nazwę Dział Dokumentacji Naukowej, od 2000 roku – Pracownia Dokumentacji Naukowej [Krajewska 2005a, 7].

⁵ Stefan Krukowski (1890-1982) od 1908 do 1914 roku pracował w Muzeum Erazma Majewskiego jako pomocnik kustosa oraz w redakcji *Światowita* jako sekretarz. E. Majewski finansował jego badania stanowisk otwartych mikrolitu holocenijskiego w powiatach stopnickim i pińczowskim (1908 r.), w powiatach warszawskim i grójeckim (1910 r.), w powiatach będzińskim i częstochowskim (1913 roku) oraz cmentarzysk w powiecie augustowskim (1908 r.), w powiecie płońskim i plockim (1912 r.), w powiatach sejneńskim, kaliskim i turkowskim (1913 r.). Pragnąc realizować własny program naukowy, S. Krukowski w 1914 roku rozpoczął pracę jako asystent w Oddziale Archeologicznym Pracowni Antropologicznej TNW, gdzie zajmował się wyłącznie epoką kamienia [Kozłowski 2007].

⁶ Józef Żurowski (1892-1936) archeolog, studia odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie uzyskał także doktorat. Prowadził badania terenowe i działał w PGKZP (był konserwatorem Okręgu Zachodnio-Małopolskiego i Śląskiego). Opiekował się zbiorami archeologicznymi w Muzeum Akademii Umiejętności. W 1926 roku objął urząd sekretarza Komisji Antropologii Akademii Umiejętności. W 2 lata później habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim i jako docent prowadził tu zajęcia z archeologii, a w 1934 roku zajął miejsce ustępującego W. Demetrykiewicza [Jakimowicz 1948].

⁷ Konrad Jażdżewski (1908-1985) archeologię ukończył na Uniwersytecie Poznańskim pod kierunkiem prof. J. Kostrzewskiego, tam też się doktoryzował. Po II wojnie światowej został kierownikiem utworzonej Katedry Archeologii

Ryc. 1. „Skarb” z Dratowa, powiat puławski. Od lewej: bransolety otwarte, bransolety wielozwojowe, diadem z blachy brązowej, naramienniki (1400-1300 roku p.n.e.)
Zbiory PMA. Fot. R. Sofuß

współpracowali z PMA archeolodzy i konserwatorzy zwani delegatami, którzy prowadzili prace ratunkowe, zbierali wiadomości o stanowiskach archeologicznych i przesyłali informacje o nich do muzeum w celu dokonania rejestracji. Czuwali także nad przypadkowymi odkryciami, starając się pozyskać je dla PMA; w ten sposób trafił do zbiorów unikatowy „skarb”⁸ z Dratowa (powiat puławski) – *Ryc. 1*. Rozpoczęto także badania⁹ wykopaliskowe i powierzchniowe.

Zbiory muzealne znacznie się powiększały dzięki własnym badaniom i darowiznom. Do PMA zostały przekazane zabytki archeologiczne: z Muzeum Polskiego¹⁰ w Rapperswilu

---

na Uniwersytecie Łódzkim, był także inicjatorem powołania Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi [Jażdżewski 1995].

⁸ W 1935 roku wykopano na cmentarzu grzebalnym w Dratowie (powiat puławski) 22 ozdoby z brązu (11 bransolet otwartych, 2 bransolety wielozwojowe, 8 naramienników i 1 diadem z blachy brązowej), które zostały określone jako „skarb”. Negocjacje z właścicielką w celu przekazania go do PMA przeprowadził ówczesny Konserwator Lubelski dr Ksawery Piwocki. Od 1935 roku do 1940 roku „skarb” znajdował się w magazynach PMA, w czasie okupacji hitlerowskiej przewieziono go do Poznania (i tu ponownie zainwentaryzowano). Ozdoby należą do kultury trzcinieckiej i zostały wydatowane na drugą połowę II okresu epoki brązu, tzn. 1400-1300 roku p.n.e. [Gardawski, Wesołowski 1956, 59-103].

⁹ Wykaz stanowisk archeologicznych badanych przez PMA w okresie międzywojennym (lata 1929-1939) znajduje się w aneksie załączonym do niniejszej pracy.

¹⁰ Muzeum Polskie w Rapperswilu w Szwajcarii zostało założone w 1870 roku przez Władysława Platera w zamku z końca XIII wieku. Mieści się w nim do dziś. Po śmierci założyciela zbiory pozostawały pod opieką wybitnych działaczy emigracyjnych, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zostały przewiezione specjalnym pociągiem do kraju [Badach, Piotrowska 2008]. Kopia Inwentarza Kartkowego (cz. I, poz. 1-4934) ułożonego i spisane w latach 1915-1920 przez Konstantego Żmigrodzkiego, w którym zaznaczono numery zabytków przekazanych do PMA w kwietniu i maju 1929 roku znajduje się w Pracowni Inwentaryzacji PMA.

w Szwajcarii, z Muzeum Przemysłu i Rolnictwa¹¹ w Warszawie oraz z Muzeów Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego¹² w Warszawie i Łodzi [Rajewski 1968, 262].

W 1931 roku otwarto pierwszą stałą wystawę w siedzibie PMA (tytuł nieznany), prezentującą zbiory i rekonstrukcje obiektów archeologicznych. Wystawa trwała do sierpnia 1939 roku i zwiedziło ją ok. 16 tys. osób.

Po likwidacji PGKZP muzeum przejęło wraz z jego zadaniami i kompetencjami także wydawanie (od tomu X) naukowego czasopisma *Wiadomości Archeologiczne*¹³, które stało się oficjalnym organem PMA. Na jego łamach znalazły się bogato ilustrowane rozprawy, sprawozdania z badań archeologów i działalności delegatów.

W omawianym okresie powstała w PMA jedna z najważniejszych prac dotyczących neolitu, synteza Stefana Krukowskiego *Krzemionki Opatowskie* [Abramowicz 1991, 137], opublikowana w 1939 roku. W dorobku naukowym tego wybitnego znawcy paleolitu było także współautorstwo (wraz z J. Kostrzewskim i R. Jakimowiczem) dzieła *Prehistoria ziem polskich* [Piotrowska 2003, 19].

W 1936 roku zawiązało się Stowarzyszenie Przyjaciół PMA, które wspierało działalność muzeum, organizując odczyty, prowadząc akcje reklamowe i działalność wydawniczą. Jedyny zachowany ślad działalności tej organizacji to seria wydanych przez Stowarzyszenie kart pocztowych, z których kilka zachowało się w zbiorach Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA (ryc. 2a i 2b).

Tuż przed wybuchem II wojny światowej w muzeum było zatrudnionych 24 pracowników, pod opieką których znajdowało się ponad 250 tys. zabytków.

PMA w okresie okupacji hitlerowskiej (w latach 1939-1945)

Po zajęciu Warszawy przez wojska hitlerowskie PMA przemianowano na Staatliches Archäologisches Museum. Dyrektor Roman Jakimowicz został usunięty ze stanowiska. Ustanowiono zarząd komisaryczny, a w PMA rozpoczęli działalność hitlerowscy arche-

---

¹¹ Muzeum Przemysłu i Rolnictwa mieszczące się przy Krakowskim Przedmieściu 66 w Warszawie zostało założone w 1875 roku z inicjatywy Jana Tadeusza ks. Lubomirskiego i Józefa hr. Zamoyskiego. Była to społeczna instytucja oświatowa i naukowa, która inicjowała wiele przedsięwzięć i projektów naukowych, edukacyjnych i społecznych. Posiadała pracownię i sale ekspozycyjne, w których prezentowano zbiory i organizowano odczyty [Chwalewik 1927]. Opiekunem zabytków archeologicznych był w latach 1919-1930 dr Roman Jakimowicz. Katalog przekazanych do PMA zbiorów znajduje się w Pracowni Inwentaryzacji PMA.

¹² Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK) powstało w 1906 roku w Warszawie jako stowarzyszenie społeczne z inicjatywy Aleksandra Janowskiego, Kazimierza Kulwiecia, Zygmunta Glogera i in. PTK organizowało oddziały i koła na terenie całego zaboru rosyjskiego. Prowadziło działalność popularyzatorską, wydawniczą i turystyczną. Wydawało przewodniki, informatory i pocztówki, a od 1910 roku rocznik krajoznawczy *Ziemia* (wychodzi do dziś). Zajmowało się propagowaniem rodzimej turystyki, ochroną zabytków i przyrody. Powoływało regionalne muzea, a w jednym z nich pracował w latach 1916-1920 jako kustosz dr Roman Jakimowicz (fragment muzealnej księgi inwentarzowej od str. 100-113 i nast. 14 kart nienumerowanych z adnotacją „Archeologia” znajduje się w Pracowni Inwentaryzacji PMA). PTK zostało rozwiązane w 1950 roku [Skowron 2002].

¹³ *Wiadomości Archeologiczne* – najstarsze w Polsce czasopismo naukowe poświęcone prehistorii, powołane w 1873 roku przez hr. Jana Zawiszę (1822-1886). Pod jego redakcją ukazywały się w Warszawie pierwsze 4 tomy. Od 1920 roku wydawane przez PGKZP [Musianowicz 1973, Wrońska 1989].

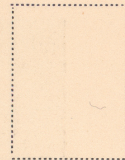
Ryc. 2a i 2b. Karta pocztowa wydana przez Stowarzyszenie Przyjaciół PMA, a – fragment wystawy otwartej w 1931 roku (grób skrzynkowy z ok. 500 roku p.n.e.), b – tekst reklamujący Stowarzyszenie. Zbiory PMA

Grób skrzynkowy znaleziony w Starej Wsi w p. błońskim z czasu ok. 500 l. przed Chr. Obecnie w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, ul. Agrykola nr 9.

**Wydawnictwo Stowarzyszenia
Przyjaciół Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie,
ul. Agrykola nr 9.**

KARTA POCZTOWA

Zapisujcie się na członków
Stowarzyszenia Przyjaciół Państwowego
Muzeum Archeologicznego w W-wie,
ul. Agrykola nr 9, tel. nr 9-49-45.

olodzy – oficerowie SS: dr Ernst Petersen, dr Hans Schleif i Günter Thaeringen. Zakazano prowadzenia wszelkich prac naukowych i publikacji. Zniszczono wydrukowany nakład XVI tomu *Wiadomości Archeologicznych* (zachowano kilka egzemplarzy dla celów propagandowych). Okupanci zrabowali część szczególnie cennych zbiorów, książki, archiwalia oraz meble, rozpoczęli także wywożenie zabytków do Krakowa, aby je eksponować na wystawach propagandowych.

W 1940 roku na stanowisko kierownika PMA został wyznaczony Konrad Jażdżewski. Dzięki jego osobistym staraniom muzeum stało się azylem dla wielu pracowników naukowych, którzy zostali tu zatrudnieni i otrzymali legitymacje służbowe [Jażdżewski 1995, 157]. Mimo represji i szykan ze strony okupanta prowadzono prace naukowe, choć w ograniczonym zakresie. Ich rezultatem był m.in. opracowany wówczas przez K. Jażdżewskiego *Atlas do pradziejów Słowian* [Jażdżewski 1948a; 1948b; 1949a; 1949b].

We wrześniu 1940 roku zbiory PMA zostały przeniesione z Podchorążówki do pomieszczeń na I i II piętrze wschodniego skrzydła gmachu Muzeum Narodowego (dziś Aleje Jerozolimskie 3). W 1941 roku przeniesiono tam również zabytki z Zakładu¹⁴ Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego, z Instytutu¹⁵ Nauk Antropologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz zabytki, książki, meble i archiwalia, należące do Muzeum¹⁶ Przedhistorycznego im. Erazma Majewskiego z Pałacu Staszica. Nastąpiło połączenie wyżej wymienionych zbiorów [Krajewska 2008, 11, 14] i od 1942 roku okupanci zaczęli wywozić je w transportach ewakuacyjnych na Śląsk i do Bawarii. Próby ratowania podjęła działająca wówczas Komisja Ochrony Mienia Kulturalnego pod kierunkiem

---

¹⁴ Zakład Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem Włodzimierza Antoniewicza przejął 137 zabytków archeologicznych, pozostałych po Gabinetie Archeologicznym Uniwersytetu Cesarskiego [Chomentowska 1993, 160]. Dzięki prowadzonym w następnych latach badaniom wykopaliskowym zbiory znacznie się powiększyły.

¹⁵ Instytut Nauk Antropologicznych przy Wydziale II Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego powstał w 1921 roku z Pracowni Antropologicznej Kazimierza Stołyhwo, który kierował nim do swego przejścia do Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1935 roku. Kazimierz Stołyhwo (1880-1966) antropolog. Jego dorobek naukowy liczy przeszło 400 prac i dotyczy głównie antropogenezy i różnicowania morfologicznego człowieka współczesnego [Jasicki 1978]. W 1905 roku zorganizował wraz z E. Majewskim Pracownię Antropologiczną. Od początku swego istnienia pracownia gromadziła zbiory, prowadzone też były księgi inwentarzowe (księga z 1925 roku znajduje się w zbiorach PDN, Nr inw. 4326).

¹⁶ Muzeum Przedhistoryczne im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego powstało dzięki darowiźnie dokonanej 3 czerwca 1921 roku przez prof. Erazma Majewskiego [protokół notarialny akt darowizny w: *Światowit*, t. XII-1928, 154-157 oraz dokumenty w Pracowni Dokumentacji Naukowej Nr inw. 3757/ H.7, 27 oraz K.45], który przekazał Towarzystwu Naukowemu Warszawskiemu swoje zbiory archeologiczne i antropologiczne (a także księgozbiór specjalistyczny, dokumentację fotograficzną oraz meble muzealne) gromadzone przez 30 lat, złożone z 30 329 numerów, zapisanych do księgi inwentarzowej wraz z ową księgą. Muzeum do 1941 roku znajdowało się na trzecim piętrze (w tzw. sali pocerkiewnej) w Pałacu Staszica przy ul. Nowy Świat 72 w Warszawie. Składało się z części wystawowej i magazynu naukowego, posiadało także bibliotekę specjalistyczną oraz pracownię konserwacji. Jego dyrektorem do 14 listopada 1922 roku był prof. E. Majewski, a od 1 września 1924 roku – Włodzimierz Antoniewicz. Zbiory, ułożone chronologicznie, eksponowane były w trzech salach. Pierwsza poświęcona była epoce kamienia, druga – epoce brązu i starszemu okresowi epoki żelaza, trzecia – dalszym okresom, aż do XIII wieku. Uroczystego otwarcia muzeum 25 listopada 1932 roku dokonał prezydent Ignacy Mościcki w obecności ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Janusza Jędrzejewicza oraz dostojników Kościoła, władz świeckich i wojskowych, korpusu dyplomatycznego oraz wielu osób ze świata naukowego i prasy [Antoniewicz 1933].

prof. dr. Stanisława Lorentza¹⁷, w skład której wchodził archeolog: Ludwik Sawicki, prof. dr Włodzimierz Antoniewicz¹⁸, Michał Drewko¹⁹, dr Konrad Jażdżewski i mgr Jerzy Antoniewicz²⁰ [Sawicki 1948, 26 – 29].

PMA w okresie budowania stabilizacji (w latach 1945-1957)

Po zakończeniu II wojny światowej dyrektorem muzeum został badacz samouk, archeolog i geolog, komunista, Ludwik Sawicki (1893-1972), a jego zastępcą Włodzimierz Antoniewicz. Z Zakładu Archeologii Prehistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego do PMA przeszła dr Zofia Podkowińska²¹. Pracę w muzeum rozpoczęli: dr Krystyna Musianowicz²², dr Janina Rosen-Przeworska²³, Michał Drewko, Kazimierz Kuc²⁴ i Tadeusz Biniewski²⁵.

¹⁷ Stanisław Lorentz (1899-1991) historyk sztuki, muzeolog, konserwator zabytków, profesor UW. W latach 1936-1982 był dyrektorem Muzeum Narodowego w Warszawie. Podczas II wojny światowej przyczynił się do ochrony dziedzictwa narodowego, a przede wszystkim do ratowania zabytków z Zamku Królewskiego w Warszawie. Po 1945 roku działał na rzecz rewindykacji. Był jednym z założycieli Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i ekspertem UNESCO do spraw ochrony zabytków. Z jego inicjatywy utworzono Muzeum Plakatu w Wilanowie [Załęski 1999].

¹⁸ Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973) archeolog, aktywnie uprawiał także etnografię i historię sztuki, szczególnie w odniesieniu do „najdawniejszych społeczeństw pierwotnych” [Antoniewicz 1957]. Przez 43 lata (od 1920 roku) pracował na Uniwersytecie Warszawskim, początkowo jako docent, od 1923 roku jako profesor i kierownik Katedry Archeologii. W latach 1934-1936 był dziekanem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego, a w latach 1936-1939 rektorem tej uczelni [Konopka 1973].

¹⁹ Michał Drewko (1887-1964) historyk, archeolog, geograf, pedagog. Od 1912 roku pracował w Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Pełnił funkcję konserwatora zabytków przedhistorycznych w Okręgu Lubelskim. W latach 1920-1928 dokonał wielu odkryć archeologicznych na Lubelszczyźnie. Po reorganizacji służb konserwatorskich przeniósł się, w 1928 roku, do Warszawy, gdzie pracował jako nauczyciel gimnazjalny [Żurowski 1965].

²⁰ Jerzy Antoniewicz (1919-1970) studia archeologiczne podjął na tajnych kompletach w czasie okupacji hitlerowskiej, stopień magistra uzyskał w 1946 roku, a doktora w 1961 roku. Po wojnie pracował w PMA, pełniąc kolejno funkcje: asystenta, adiunkta i kustosa. Zorganizował naukową polsko-szwedzką Ekspedycję Jaćwieską, w skład której weszli archeolodzy, antropolodzy, językoznawcy, historycy i przyrodnicy. Przyczynił się do powstania Białostockiego Towarzystwa Naukowego, był współzałożycielem pisma naukowego *Rocznik Białostocki* (wychodzi do dziś). Pozostawił bogaty dorobek naukowy – około 100 prac opublikowanych [Okulicz 1970].

²¹ Zofia Podkowińska (1894-1975) archeolog. Do 1939 roku była pracownikiem naukowym Zakładu Archeologii Prehistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego, pełniła także funkcję zastępcy kierownika Muzeum Przedhistorycznego im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Pracę etatową w PMA rozpoczęła 1 marca 1945 roku jako kierownik Wydziału Młodszej Epoki Kamienia [Krzak 1976].

²² Krystyna Musianowicz (1908-1998) archeolog, doktorat uzyskała w 1939 roku, a rozprawa doktorska zawierała aktualną do dziś typologię i datowanie kabłączków skroniowych [Musianowicz 1949]. W czasie okupacji brała czynny udział w seminariach tajnego Uniwersytetu Warszawskiego. W PMA kierowała Działem Wczesnego Średniowiecza do przejścia na emeryturę w 1978 roku, prowadziła także badania na Bródnie Starym w Warszawie i w Drohiczyźnie, powiat siemiatycki (akta osobowe w Archiwum Zakładowym PMA, sygnatura 1/531).

²³ Janina Rosen-Przeworska (1906-1991) archeolog (doktorat w 1932 roku na Uniwersytecie Warszawskim). Autorka wielu prac naukowych o Celtach. W latach 1928-1936 pracowała jako wolontariuszka w Muzeum Przedhistorycznym im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (akta osobowe w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygnatura 689/42/II).

²⁴ Kazimierz Kuc (1901-1979) konserwator, pracował w Muzeum Przedhistorycznym im. Erazma Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w latach 1924-1939. W PMA był zatrudniony jako kierownik pracowni konserwatorskiej od 1 maja 1945 roku do 31 sierpnia 1973 roku [Głosik 1979].

²⁵ Tadeusz Franciszek Biniewski (1919-1997) fotograf. Jeden z najlepszych w Polsce specjalistów, wykonujących prace fotograficzne do dokumentacji naukowej i potrzeb ekspozycyjnych. Uczestnik ekspedycji wykopaliskowych w Polsce

Oszacowano straty wojenne. Przystąpiono do zabezpieczenia ocalałych zbiorów, podejmując równocześnie starania o odzyskanie zrabowanych zabytków, książek i mebli. W ramach trwającej przez kolejne 3 lata akcji rewindykacyjnej udało się odzyskać wiele zabytków (był wśród nich skarb z Boroczyc na Ukrainie i inwentarz grobu książęcego z Łęgu Piekarskiego, powiat turecki) oraz książki i zrabowane mienie muzealne.

W 1949 roku nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora PMA: do kierowania placówką został powołany dr Zdzisław Adam Rajewski (1907-1974), wicedyrektor Instytutu Badań Starożytności Słowiańskich Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik badań odkrytej w 1933 roku osady w Biskupinie (powiat żniński). W omawianym okresie utworzone zostały 2 oddziały terenowe: w Nowej Hucie i w Biskupinie²⁶. Pierwszy z nich w skład PMA wszedł w 1953 roku (już po dwóch latach przekazano go Muzeum Archeologicznemu w Krakowie), drugi, który zaczęto przekształcać w rezerwat archeologiczny – w 1956 roku (zarządzeniem²⁷ Prezydenta RP Lecha Wałęsy z 1994 roku rezerwat archeologiczny w Biskupinie został uznany za Pomnik Historii, a w 2000 roku został przekazany Sejmikowi Województwa Kujawsko-Pomorskiego i stał się samodzielną placówką muzealną).

Starania o własną siedzibę

Na początku 1950 roku PMA przeniósł swoją siedzibę z Muzeum Narodowego do budynku przy ul. Chocimskiej 18, ale metraż wykluczał umieszczenie tam wszystkich zbiorów. Wobec tego ich część została złożona w pałacu w Radziejowicach, część w wyremontowanym domu w Powsinie, a część w ocalałych piwnicach Zamku Królewskiego i pałacu Lubomirskich. Pracownia konserwatorska PMA przeprowadziła się z gmachu Muzeum Narodowego do Kamienicy Fukierowskiej na Starym Mieście (Rynek 27). Dyrektor PMA podjął starania o uzyskanie pałacu Lubomirskich lub pałacu Krasieńskich na siedzibę muzeum, lecz bez skutku. W 1954 roku udało się uzyskać kilka sal w gmachu dawnego Arsenалу²⁸ Warszawskiego i tam w końcu roku przewieziono zbiory. Intensywne działania dyrektora PMA o przejęcie całego gmachu Arsenалу na stałą siedzibę muzeum zostały uwieńczone suk-

---

i za granicą, autor zdjęć lotniczych, filmów edukacyjnych i cykli przeźroczy oraz znakomitej archeologicznej dokumentacji fotograficznej. W PMA pracował od 1 lutego 1950 roku do 31 grudnia 1990 roku jako kierownik Pracowni Fotograficznej [Daszewska 1999].

²⁶ Kalendarium dotyczące Rezerwatu i Muzeum Archeologicznego w Biskupinie znajduje się w pracy D. Piotrowskiej *Prolegomena do archeologii Biskupina, t. 2. Pół wieku archeologii Biskupina w świecie polityki, ideologii, kultury 1933-1985* (przygotowana do druku).

²⁷ Patrz: Monitor Polski nr 50 z dnia 8 września 1994 roku, poz. 412 i 419.

²⁸ Arsenał Warszawski, budynek stojący obecnie przy ul. Długiej 52 (niegdyś 56), powstał w wyniku realizacji programu reform wojskowych, zainicjowanych w pierwszej połowie XVII wieku przez króla Władysława IV Wazę. Prace budowlane zakończono w 1643 roku; gmach stanął w granicach ówczesnych tzw. wałów zygmuntowych. Przez ponad 360 lat swego istnienia pełnił przede wszystkim rolę zbrojowni, ale mieściła się w nim także Szkoła Elementarna Artylerii i Saperów (1808-1815), więzienie (1832-1935), Archiwum Miasta Warszawy (1935-1944), a po drugiej wojnie światowej gościł w swoich murach pracownie architektoniczne odbudowy Warszawy, Zarząd Główny Ligi Przyjaciół Żołnierza, Polski Związek Strzelectwa Sportowego oraz wystawy, m.in. w 1955 roku Ogólnopolską Wystawę Młodej Plastyki z okazji Światowego Festiwalu Młodzieży i Studentów. Istniał także projekt, aby umieścić w nim Muzeum Wojska [Krajewska 2009 b].

Ryc. 3. Plakat wystawy *Warszawa oskarża*

cesem dzięki pomocy profesorów: Kazimierza Majewskiego²⁹ i Witolda Hensla³⁰ oraz poparciui Przewodniczącego Rady Państwa Aleksandra Zawadzkiego. Pozytywna decyzja zapadła w maju 1957 roku, a od grudnia rozpoczęto zwozić zbiory archeologiczne i biblioteczne. Zlecono równocześnie generalny remont gmachu i jego adaptację dla celów muzealnych.

Wystawy

Pierwsza powojenna akcja wystawiennicza to udział w wystawie *Warszawa oskarża* (Ryc. 3), zorganizowanej z inicjatywy i w salach Muzeum Narodowego w Warszawie, której otwarcie nastąpiło 3 maja 1945 roku. Ekspozycja PMA pokazywała przykłady dewastacji zbiorów archeologicznych, bibliotecznych i archiwalnych, dokonanych w czasie wojny.

²⁹ Kazimierz Majewski (1903-1981) archeolog, profesor na Uniwersytecie we Wrocławiu, członek rzeczywisty PAN. Kierował polską ekipą archeologiczną podczas wykopalisk w Novae (Bułgaria). Założył i redagował rocznik *Archeologia* [Rybicki 1982].

³⁰ Witold Hensel (1917-2008) archeolog, mediewista. W latach 1951-1956 profesor na Uniwersytecie Poznańskim, od 1954 roku – na Uniwersytecie Warszawskim. W tym samym roku został dyrektorem Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (obecnie Instytut Archeologii i Etnografii Polskiej Akademii Nauk). Kierował badaniami archeologicznymi w Polsce, Bułgarii, Francji i Algierii. Był współorganizatorem i pierwszym prezesem (w latach 1965-1967) Unii Archeologii Słowiańskiej, pełnił funkcję redaktora naczelnego czasopisma *Archeologia Polona*. Jego dorobek naukowy to ponad 800 opublikowanych prac [Kurnatowska 2008].

W latach 50. ubiegłego wieku zostały opracowane 2 wystawy: *Zarys historii górnictwa i hutnictwa* oraz *Rozwój społeczeństw pierwotnych* – planszowa wystawa objazdowa przeznaczona do rozpowszechnienia w całym kraju. Powstawały także małe wystawy urządzone przez ekspedycje wykopaliskowe działające w terenie i przedstawiające problematykę badanych stanowisk archeologicznych.

W ówczesnej siedzibie PMA przy ul. Chocimskiej 18 nie było sal wystawowych, więc ekspozycja stała *Dzieje rozwoju społeczeństw pierwotnych, starożytnych i wczesnośredniowiecznych na ziemiach Polski* w stadium realizacji została przewieziona w 1952 roku do oranżerii pałacu w Wilanowie i tam była eksponowana do 1955 roku. Uległa likwidacji, gdy na skutek uchwały Prezydium Rządu o odbudowie Wilanowa wszyscy użytkownicy musieli opuścić gościnne pomieszczenia w budynkach należących do zespołu pałacowego.

Badania

Już w styczniu 1945 roku PMA wznowiło działalność naukową i popularyzatorską, prace konserwatorskie oraz badania³¹ archeologiczne na 45 stanowiskach archeologicznych, w tym wielosezonowe badania w Biskupinie (powiat żniński), na Bródnie Starym (dzielnica Warszawy) i w Krzemionkach (powiat ostrowiecki). Podjęto także badania ratownicze³², inwentaryzację polskich jaskiń i schronisk skalnych oraz systematyczne badania powierzchniowe³³, których wyniki miały określić osadnictwo przedhistoryczne na Mazowszu. Zabezpieczono i przekazano do PMA skarby monet: z Dzierżąni (powiat Płoński) i z okolic Olsztyna (skarb z czasów Konrada Wallenroda). Na skutek działań PMA zostały zabezpieczone i wpisane do rejestru zabytków kurhany i kręgi kamienne w Węsiarach (powiat kartuski). Muzeum włączyło się czynnie w projekt programu³⁴ badań nad Tysiącleciem Państwa Polskiego, w którym – obok prac z różnych dyscyplin – realizowane były także badania archeologiczne. W ramach programu milenijnego pracownicy PMA brali udział w pracach wykopaliskowych w Błoniu (powiat warszawski zachodni), na Górze Zamkowej w Cieszynie, w Biskupinie (powiat żniński), na Zamku Królewskim w Warszawie, w Drohiczyńce (powiat siemiatycki), w Igołomii (powiat krakowski) i w Kaliszu, a w zakresie eksploracji Grodów Czerwieńskich – w Gródku nad Bugiem (powiat hrubieszowski). W 1952 roku pracownicy PMA podjęli współpracę z Komisją Badań Dawnej Warszawy (w jej skład wszedł dyrektor dr Z. Rajewski). Sprawowali nadzór archeologiczny na terenach prac budowlanych prowadzonych na terenie miasta, w tym także w szybie planowanego metra warszawskiego.

³¹ Wykaz stanowisk archeologicznych badanych przez PMA w okresie budowania stabilizacji (w latach 1945-1957) znajduje się w aneksie załączonym do niniejszej pracy. Sprawozdania z badań są obecnie przechowywane w Pracowni Dokumentacji PMA.

³² Przeprowadzono badania ratownicze w Gródkach, powiat działowski i Rostkach, powiat makowski.

³³ Prowadzono badania powierzchniowe w powiatach: giżyckim, suwalskim, węgorzewskim, kętrzyńskim, piskim, mragowskim, płońskim, nidzickim, w okolicach Biskupina oraz na Śląsku. Zabezpieczono ponad 80 stanowisk archeologicznych. Zarejestrowano 17 zgłoszeń o stanowiskach archeologicznych.

³⁴ 3 kwietnia 1949 roku zostało utworzone Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego, w skład którego wchodził profesor Aleksander Gieysztor i Kazimierz Majewski oraz dyrektor PMA dr Zdzisław Adam Rajewski.

Wydawnictwa

W 1948 roku ukazała się reedycja tomu XVI *Wiadomości Archeologicznych* oraz rozpoczęto wydawać *Sprawozdania PMA* (do 1954 roku ukazało się 6 tomów – w tym indeks), w 1951 roku *Materiały Wczesnośredniowieczne* (do 1968 roku – 6 tomów), a w 1956 roku rocznik *Materiały Starożytne* (do 1968 roku – 11 tomów). W 1968 roku nastąpiło połączenie *Materiałów Starożytnych* i *Materiałów Wczesnośredniowiecznych*; powstała w ten sposób seria wydawnicza *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, ukazująca się nieregularnie (do 1991 roku – 6 tomów, wznowiona w 2008 roku).

PMA w okresie Polski Ludowej (w latach 1958-1988)

W październiku 1958 roku opuścił gmach Arsenалу ostatni jego użytkownik – Zarząd Główny Ligi Przyjaciół Żołnierza. PMA przejęło cały budynek. Rozpoczęły się prace remontowe i adaptacyjne, wykonywane przez Przedsiębiorstwo Konserwacji Zabytków, które trwały do czerwca 1960 roku.

W listopadzie 1964 roku PMA protokolarnie przejęło, uznana za zabytek³⁵, „pozostałość dworu klasycystycznego z parkiem³⁶ krajobrazowym” w Rybnie [Bender 1997]. Po jego odbudowie i adaptacji stał się Oddziałem PMA o charakterze magazynowo-studyjnym (*Ryc. 4*). Od 1968 roku kolejnym Oddziałem PMA na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki

Ryc. 4. Pałac w Rybnie – siedziba ośrodka magazynowo-studyjnego PMA. Fot. R. Sofuß

³⁵ Patrz: wpis do rejestru zabytków Wojewódzkiego Konserwatora w Skierniewicach nr 738 z dnia 7 września 1962 roku.

³⁶ Zdeprawowany i zaniedbany zabytkowy park został odtworzony i zrehabilitowany, za co w 1997 roku PMA zdobyło srebrny medal w X Ogólnopolskim Konkursie Ochrony Zabytkowych Założeń Ogrodowych.

została neolityczna kopalnia krzemienia w Krzemionkach (powiat Opatowski), odkryta w 1922 roku przez Jana Samsonowicza, badana od 1927 roku przez Stefana Krukowskiego, a w latach 1953-1961 przez inż. arch. Tadeusza Żurowskiego (w 1979 roku została przekazana Muzeum Historyczno-Archeologicznemu w Ostrowcu Świętokrzyskim).

2 czerwca 1974 roku zmarł dyrektor Zdzisław Rajewski. 1 listopada 1974 roku dyrektorem PMA został doc. dr hab. Krzysztof Dąbrowski (1931-1979), archeolog, były pracownik Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Funkcję tę pełnił przez 5 lat – zmarł 29 listopada 1979 roku. 10 grudnia 1980 roku do kierowania muzeum został powołany dr Jan Jaskanis, archeolog i konserwator wojewódzki, dyrektor Muzeum Okręgowego w Białymstoku.

Wystawy

Działalność wystawiennicza w nowej, stałej siedzibie PMA została zainaugurowana w czerwcu 1960 roku; otwarto wówczas w Arsenale dużą wystawę *Początki Państwa Polskiego*, która została oceniona jako jedno z najważniejszych wydarzeń w obchodach Millenium [Piotrowska 2003, 26]. W uroczystym otwarciu brali udział m.in.: Aleksander Zawadzki – Przewodniczący Rady Państwa, prof. dr hab. Tadeusz Kotarbiński – prezes PAN, prof. dr hab. Henryk Jabłoński – poseł na Sejm PRL i ówczesny Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych PAN, przedstawiciele nauki polskiej, administracji państwowej oraz korpus dyplomatyczny akredytowany w Polsce.

Przez następne 30 lat otwarto 196 wystaw³⁷ o różnorodnej tematyce, opracowano także wiele małych wystaw oświatowych do eksponowania w szkołach i domach kultury oraz wystaw witrynowych do prezentacji w oknach wystawowych i gablotach. W Arsenale można było podziwiać duże wystawy prezentujące sztukę i kulturę materialną w różnych okresach i w różnych kręgach kulturowych, dzieje ludów i ich siedzib, wyniki badań prowadzonych na różnych stanowiskach archeologicznych, zdjęcia lotnicze, przedstawiające obiekty archeologiczne i wykonane z helikoptera w 1958 roku przez pracowników PMA we współpracy z Ministerstwem Obrony Narodowej podczas akcji dokumentowania obiektów archeologicznych w terenie. Seria wystaw poświęcona została zbiorom polskich i zagranicznych muzeów, a także różnym kategoriom zabytków, w tym judaicom, które na polecenie Ministra Kultury i Sztuki rozpoczęto gromadzić w PMA od 1986 roku (*Ryc.* 5). Na wystawach przedstawiających dzieje Warszawy prezentowane były zabytki archeologiczne z różnych jej dzielnic, pozyskane podczas badań archeologicznych. Zorganizowano także ekspozycje obrazujące wydarzenia historyczne, dzieje PMA i jego siedziby – Arsenału Warszawskiego oraz prezentujące osoby z nimi związane (tzw. wystawy rocznicowe). Można było zapoznać się z wynikami działań uruchomionego w 1963 roku Pogotowia Archeologicznego [Głosik 1987], prężnie działającego w PMA i obejrzyć dzieła sztuki współczesnej zainspirowanej archeologią (m.in. twórczość Stanisława Hiszpańskiego i Maurycego Tomasza Stryjeckiego). Zrealizowano kilka ekspozycji popularyzujących archeologię

³⁷ Pełny wykaz wystaw z omawianego okresu wraz z opisem i czasem trwania patrz: Krajewska 2009 a, 19-40. Dokumentacja powystawowa znajduje się w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA.

Ryc. 5. Lampa chanukowa, srebro (ok. II poł. XIX w.). Zbiory PMA. Fot. A. Ring

z serii *Kontakty z archeologią...*, *Chrońmy zabytki ...*, *Wydawnictwa archeologiczne...* Po zakończeniu badań terenowych w każdym roku organizowano sesje sprawozdawcze, którym towarzyszyły ekspozycje z cyklu *Sezon wykopaliskowy...*

W omawianym okresie 3 wystawy zostały nagrodzone w Ogólnopolskim Konkursie na Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku: w 1984 roku – *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Kamiennej* (wyróżnienie), w 1985 roku – *Skarby pradawnej Polski* (nagroda I stopnia) i w 1988 roku – *Biskupin – gród nad jeziorem* (nagroda I stopnia).

Badania

Pracownicy PMA prowadzili prace³⁸ wykopaliskowe na 154 stanowiskach archeologicznych, w tym w ramach tzw. *Ekspedycji Grunwaldzkiej* na polu bitwy pod Grunwaldem, wzięli także udział w pracach eksploracyjnych w Iraku, Peru, Niemczech, Austrii i Czechach. Prowadzono badania powierzchniowe na terenie Mazowsza, na polu bitwy pod Legnicą, w okolicach Zalewu Żegrzyńskiego, na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej i Wyżyny Opatowskiej, nad jeziorem Śniardwy i na stokach Łysogór oraz weryfikację stanowisk arche-

³⁸ Wykaz stanowisk archeologicznych badanych przez PMA w okresie Polski Ludowej (w latach 1958-1988) znajduje się w aneksie załączonym do niniejszej pracy. Sprawozdania z badań są obecnie przechowywane w Pracowni Dokumentacji PMA.

ologicznych na terenie ówczesnych województw: bydgoskiego, białostockiego, leszczyńskiego, suwalskiego i tarnobrzeskiego. Pracownicy PMA brali udział w wykopaliskach na terenie Zamku Królewskiego w Warszawie (*Ryc. 6*). Przeprowadzono badania ratownicze na dziedzińcu Arsenалу Warszawskiego (po raz pierwszy w jego historii) oraz w Karolewie (powiat gostyniński), Warszawie Zbytkach i Starogrodzie (powiat miński). W 1982 roku PMA włączyło się do programu badań Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)³⁹, a w roku następnym przystąpiło do interdyscyplinarnego zespołu badającego kryteria odrębności gatunkowej człowieka. Zespół działa do dziś w ramach międzynarodowej grupy „Interevolutia” z siedzibą w Pradze, a jego sekretariat znajduje się w PMA.

Ryc. 6. Badania wykopaliskowe na terenie Zamku Królewskiego w Warszawie w 1971 roku
Zbiory PMA (klisza nr M/17226)

PMA po zmianach politycznych w 1989 roku

Zmiany polityczne, które nastąpiły w 1989 roku, pozwoliły na zniesienie wielu barier i nawiązanie współpracy badawczej, dydaktycznej i oświatowej oraz umów o wzajemnej pomocy i wymianie informacji pomiędzy PMA i wieloma placówkami w kraju i za granicą.

³⁹ Poszukiwanie, rejestrowanie i nanoszenie na mapy stanowisk archeologicznych z terenu całej Polski, określane mianem Archeologicznego Zdjęcia Polski, jest realizowane od 1978 roku. Przedsięwzięcie jest koordynowane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, a bazę danych przechowuje Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Informacje o stanowiskach archeologicznych, zdobywane głównie przez poszukiwanie metodą badań powierzchniowych, nanoszone są na mapy oraz na specjalnie ujednolicone Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego. Do chwili obecnej zarejestrowano około 500 tys. stanowisk archeologicznych.

Do najważniejszych w omawianym okresie należą podjęte w 1992 roku badania zabytków z kolekcji Klemma, znajdujących się w zbiorach British Museum w Londynie, które zaowocowały pracą Grażyny Orlińskiej *Catalogue of the Germanic Antiquities from the Klemm Collection in The British Museum* [Orlińska 2001], wyróżnioną następnie w 2004 roku nagrodą specjalną fundacji Pro Archaeologia Saxoniae. Międzynarodowe kontakty pozwoliły na zorganizowanie w siedzibie PMA konferencji pn. *Aktualne problemy i przyszłość archeoastronomii* (1990 r.) oraz Międzynarodowego Sympozjum Paleo-patologicznego (1990 r.), a w Biskupinie sympozjum pn. *Smola i dziegieć* (1993 r.), którego tematem była technologia wytwarzania i walory użytkowe obu produktów oraz konferencji pn. *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w Europie Środkowej* (1998 r.).

W 1998 roku PMA zostało wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów pod nr DM-IV/PRM/98.

Od 1 stycznia 1999 roku organem założycielskim dla PMA został Samorząd Województwa Mazowieckiego. Muzeum, posiadające osobowość prawną, stało się samorządową instytucją kultury, wpisaną do rejestru, prowadzonego przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie pod numerem RIK22/99.

W zapoczątkowanym przez reformę administracyjną z 1 stycznia 1999 roku nowym rozdziale historii PMA kontynuowane są wszystkie statutowe kierunki badań. Do najważniejszych należą: działalność wystawiennicza, badania terenowe na stanowiskach archeologicznych, datowanych od późnego paleolitu do wczesnego średniowiecza, prowadzone w Polsce centralnej i północno-wschodniej, studia nad zbiorami, nad historią archeologii i PMA oraz wynikające z nich systematyczne publikowanie źródeł, a także studia nad kulturą plemion bałtyjskich, prowadzone w szerokiej współpracy międzynarodowej.

11 grudnia 2000 roku Zarządzeniem Dyrektora PMA Nr 020/21/2000 został wprowadzony w życie Regulamin Organizacyjny PMA, zatwierdzony Uchwałą Nr 886/110/2000 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 7 listopada 2000 roku, w którym zawarta została m.in. struktura organizacyjna muzeum. Został także zatwierdzony Statut PMA. 5 stycznia 2001 roku na stanowisko dyrektora PMA został powołany dr Wojciech Brzeziński – archeolog, dotychczasowy I zastępca odchodzącego na emeryturę dyrektora dr. Jana Jaskanisa.

Wystawy

Otwarto 157 wystaw⁴⁰, w tym stałe w Arsenale (*Prahistoria ziem Polski* w 1992 roku) i w Biskupinie (*Świt historii nad Jeziorem Biskupińskim* w 1997 roku). Ekspozycje czasowe prezentowały dzieje różnych regionów Europy oraz obiektów w świetle badań archeologicznych. Tradycyjnie prezentowane były zabytki należące do różnych ludów, kultur i cywilizacji. Wielokrotnie prezentowane były cenne zbiory różnych muzeów z kraju i zagranicy, w tym klejnoty monarsze ze Środy Śląskiej, zbiory z Deri Muzeum w Debreczynie na Węgrzech, z Muzeum-Rezerwatu Archeologicznego w Kernave na Litwie, z Muzeum Wschodniosłowackiego w Koszycach, z Muzeum Podkarpackiego w Krośnie oraz

⁴⁰ Pełny wykaz wystaw z omawianego okresu wraz z opisem i czasem trwania patrz: Krajewska 2009 a, 40-62. Dokumentacja powystawowa znajduje się w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA.

z Muzeum Szariskiego w Bardejowie na Słowacji. Pracownicy Muzeum przygotowali także 2 wystawy do wyłącznej prezentacji za granicą: *Bergbau in der Steinzeit* i *Prehistoric Flint Mining in Poland*.

Dwie wystawy zostały nagrodzone w Ogólnopolskim Konkursie na Najciekawsze Wydarzenie Muzealne Roku: w 1994 roku – wystawa *Na rubieżach cywilizacji antycznych. Kultura przeworska od II w. p.n.e. do V w. n.e.* (nagroda I stopnia zespołowa), a w 1997 roku wystawa *Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego* (nagroda zespołowa). W Ogólnopolskim Konkursie na Wydarzenie Muzealne Roku „Sybilla” zostały nagrodzone 3 wystawy: w 2002 roku – *Kernave – litewska Troja* (wyróżnienie), w 2003 roku – *Między Mykenami a Bałtykiem* (II nagroda) oraz w 2008 roku – *Skarby wieków średnich* (II nagroda). Wystawa ta zajęła także I miejsce w konkursie Mazowieckie Zdarzenie Muzealne – Wierzbą 2008.

Badania

Ekspedycje wykopaliskowe PMA prowadziły badania⁴¹ na 64 stanowiskach archeologicznych na Mazowszu, Podlasiu, w Małopolsce i Polsce północno-wschodniej oraz powierzchniowe w północnej części Wyżyny Sandomierskiej, w części dorzecza Gołdapy i Marychy na Suwalszczyźnie, nad dolnym Orzycem i w części województwa podlaskiego oraz weryfikacyjne w Puszczy Boreckiej.

W ramach współpracy międzynarodowej pracownicy PMA uczestniczyli w badaniach powierzchniowych na Białorusi w rejonie Nowogródka oraz w rejonie Parku Narodowego Itza-Popo w Meksyku. Prowadzili także badania archeoastronomiczne w ramach międzynarodowego projektu pn. *Skalne sakralne stanowiska Traków i innych paleobałkańskich i staroanato-lijskich ludów*.

PMA dziś

PMA dziś (Ryc. 7) łączy nadal funkcje instytutu naukowego oraz instytucji wystawienicznej [Brzeziński 2005, 77]. Oprócz wystawy stałej *Prahistoria ziem polskich* (ryc. 8 i 9), w siedzibie muzeum można obejrzeć wystawy *Alfabet architektury rzymskiej* (Ryc. 10), *Biskupin* i *ABC architektury gotyku* oraz ekspozycje czasowe. Od wielu lat pracownicy PMA realizują granty badawcze i wydawnicze Komitetu Badań Naukowych [Brzeziński 2008, 4]. Kontynuowane jest wydawanie *Wiadomości Archeologicznych*, wznowiono *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*. Prowadzona jest redakcja i sekretariat serii wydawniczych *Monumenta Archeologica Barbarica*, *Studia nad gospodarką surowcami krzemionkami w pradziejach* i *Warszawskie Materiały Archeologiczne*. W PMA ukazują się także wydawnictwa zwarte (Ryc. 11): monografie, studia, publikacje źródłowe, materiały z konferencji i prace popularnonaukowe oraz wydawnictwa okazjonalne: katalogi wystaw i foldery.

Instytucja jawi się [...] jako centrum naukowe, które dzięki swej aktywności i atrakcyjności intelektualnej animuje badania i kontakty naukowe w stopniu znaczącym dla archeologicznego obrazu

⁴¹ Wykaz stanowisk archeologicznych badanych przez PMA w latach 1989-2006 znajduje się w aneksie załączonym do niniejszej pracy. Sprawozdania z badań są obecnie przechowywane w Pracowni Dokumentacji PMA.

Ryc. 7. Arsenał Warszawski – siedziba PMA. Fot. R. Sofuł

Ryc. 8. Wystawa stała *Prahistoria ziem polskich*, fragment ekspozycji. Fot. R. Sofuł

całej Europy Środkowo-Wschodniej [Nowakowski 2003, 10]. Dowodem istotnego wkładu pracowników PMA w organizację i rozwój archeologii europejskiej jest ich aktywny udział w wielu konferencjach, sesjach i sympozjach, których zakres tematyczny jest niezwykle szeroki (np. *Archaeology and Heritage of Culture. Network Denmark-Poland. Contact across*

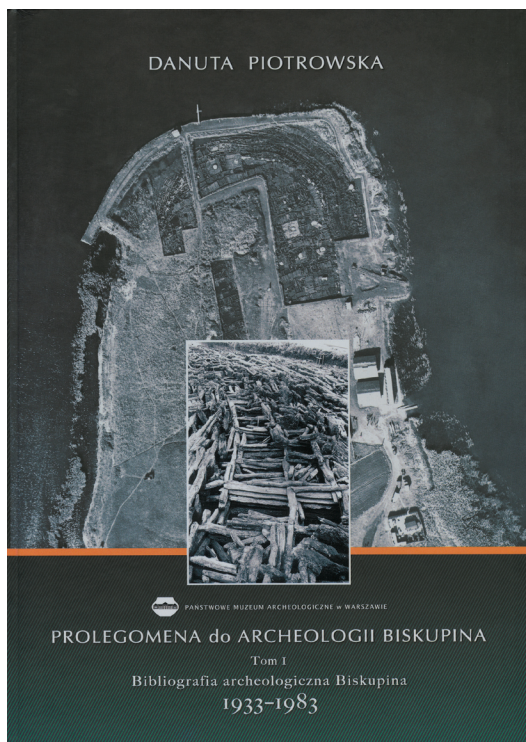
Ryc. 9. Wystawa stała *Prahistoria ziem polskich*, rekonstrukcja chaty z epoki kamienia, widoczne kości zwierząt z epoki zlodowaceń: mamuta, renifera, nosorożca włochatego
Fot. R. Sofuß

Ryc. 10. Wystawa *Alfabet architektury romańskiej*, fragment ekspozycji. Fot. M. Urban

Ryc. 11. Danuta Piotrowska, *Prolegomena do archeologii Biskupina* – strona tytułowa

the Baltic Sea during the Iron Age w Gierłozy i na Bornholmie, *Weapon, Weaponry and Man. In memoriam of Vytautas Kazakevicius* w Kłajpedzie, *Z historii polsko-ukraińskich związków w archeologii, Sztuka konserwacji* – cykliczna co rok oraz *Krzemieniarstwo wspólnot kultur pól popielnicowych* w Warszawie, *52 Congreso Internacional de Americanistas* w Sewilli, *The 4th International Scientific Conference in Honour of Jonas Puzinas* w Wilnie, *Time and Astronomy in Past Cultures* w Toruniu, *Cultural Landscapes in the 21st. Century* w Newcastle, *Lights and Shadows in Cultural Astronomy* w Isili na Sardinii, *Piąte Sympozjum z Antropologii Symbolicznej* w Meksyku, *The Magdalenian in Central Europe. New finds and concepts* w Rzeszowie). Pracownicy współpracują z wieloma placówkami w kraju i za granicą w zakresie badań wykopaliskowych, realizacji wystaw, prac i projektów naukowych, wymiany publikacji, informacji naukowej i muzealnej. Owocnie kształtują się kontakty z ośrodkami zagranicznymi: z Palazzo Grassi w Wenecji, Kunst und Ausstellungshalle w Bonn, Musée National de Préhistoire w Les Eyzies, Generaldirektion Kulturelles Erbe Rheinland-Pfaltz w Koblenz, z Landesmuseum oraz Römisch-Germanisches Zentralmuseum w Moguncji, z Muzeum Szariskim w Bardejowie i z Krajowym Urzędem Ochrony Zabytków w Zilinie, z Fynske Stiftsmuseum (Odense), z Bornholms Museum (Rønne), z Römisch-Germanische Kommission we Frankfurcie n/Menem, z Museum Für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie, z Instytutem Historii

Litewskiej Akademii Nauk i Akademią Sztuk Pięknych w Wilnie oraz z uniwersytetami: w Kopenhadze, Szlezwiku, Bonn, Mińsku, Kłajpedzie, Wilnie i Meksyku.

Pracownicy PMA biorą udział:

- w projekcie *Ostbalticum*, pilotowanym przez Departament Dziedzictwa Kulturowego w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Celem projektu jest rekonstrukcja archeologicznego dziedzictwa dawnych Prus Wschodnich (pierwszym etapem była publikacja inwentarzy Prussia-Museum),
- w polsko-duńskim projekcie, którego celem jest nawiązanie bliższej współpracy między archeologami polskimi i duńskimi oraz badaczami z Niemiec zajmującymi się kontaktami wokół Bałtyku: *Archaeology and Heritage of Culture. Network Denmark-Poland. Contacts across the Baltic Sea during the Iron Age*,
- w projektach, których głównym zadaniem jest udostępnienie informacji w formie elektronicznej o zbiorach przechowywanych w muzeach, bibliotekach i archiwach: *Pulman* (Public Libraries Mobilising Advanced Networks), *Calimera* (Europe's Network of Excellence for Libraries, Museums and Archives), *Minerva* (Europe, Digitising Content Together), *Michael* (Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe),
- w pracach Komisji do spraw archiwaliów KAFU (Kommission zur Erforschung von Sammlungen Archäologischer Funde und Unterlagen aus dem Nordöstlichen Mitteleuropa), której zadaniem jest gromadzenie informacji na temat zasobów archiwalnych (dokumentacji i kolekcji zabytków) w muzeach Europy Środkowo-Wschodniej, a także koordynacja działań, zmierzających do opracowywania tych archiwaliów. W skład komisji wchodzi naukowcy z Niemiec, Polski, Rosji i Litwy,
- w programie *Weryfikacja znalezisk monet z Mazowsza* we współpracy z Gabinetem Numizmatycznym na Zamku Królewskim w Warszawie oraz Gabinetem Monet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie.

W PMA odbywa swoje posiedzenia Seminarium Bałtyjskie (zainaugurowane w 2000 roku), zorganizowane przez Dział Archeologii Bałtów PMA, Zakład Archeologii Europy Starożytnej i Zakład Archeologii Wczesnego Średniowiecza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zakres tematyczny obejmuje dzieje plemion bałtyjskich od wczesnej epoki żelaza po średniowiecze.

Pracownicy prezentują osiągnięcia badawcze, wyniki prac naukowych, terenowych, konserwatorskich i edukacyjno-oświatowych oraz wykonują pokazy archeologii eksperymentalnej i doświadczalnej podczas imprez popularyzujących dziedzictwo archeologiczne, m.in. Festiwalu Nauki Polskiej, Nocy Muzeów, Dni Słowiańskich, Pikniku Naukowego Radia „BIS”, Targów Konserwatorskich, festynów archeologicznych w Düppel, Biskupinie, Wolinie, Czersku, Chodliku i Pułtusk. Biorą także udział w widowiskach odtwarzających znane wydarzenia historyczne, m.in. bitwę pod Ostrołęką z 1831 roku (*Ryc. 12*), pod Pułtuskim z 1806 roku, Noc Listopadowa – zdobycie Arsenалу Warszawskiego (*Ryc. 13*). Uczestniczy w nich także założone przy PMA w 2004 roku Stowarzyszenie Artylerii Dawnej – Arsenał, które rzesza miłośników artylerii i wojsk inżynieryjnych, odtwarzających zasady musztry artyleryjskiej i działoczynny z okresu pierwszej połowy XVII wieku – połowy XIX wieku.

Ryc. 12. Inscenizacja bitwy pod Ostrołęką. Fot. M. Krajewska

Ryc. 13. Inscenizacja widowiska historycznego Noc Listopadowa – zdobycie Arsenalu Warszawskiego. Fot. B. Sałacińska

Ryc. 14. Grocik sercowaty krzemienisty z wczesnej epoki brązu (III/II tysiąclecie p.n.e.)

Zbiory PMA. Fot. R. Sofuß

Ryc. 15. Zausznica srebrna z paciorem zdobionym stożkami z granulek (XI-XII w.)

Zbiory PMA. Fot. R. Sofuß

W zbiorach PMA znajduje się ponad pół miliona zabytków; pochodzą one z terenów wchodzących obecnie w skład Polski, z ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej oraz z Europy Środkowej (ryc. 14, 15, 16). Najstarsze zespoły zabytków pochodzą sprzed ok. 130 tys. lat p.n.e. (środkowy paleolit), najmłodsze są datowane na połowę XIX wieku. Opracowywanie powiększającego się wciąż zbioru należy do zadań pracowników pracowni i działów⁴²: Epoki Paleolitu i Mezolitu, Epoki Neolitu, Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza, Epoki Żelaza, Średniowiecza i Archeologii Czasów Nowożytnych, Archeologii Bałtów oraz Gabinetu Numizmatycznego. Badaniem szczątków ludzkich znajdujących się podczas wykopalisk zajmuje się Pracownia Antropologiczna. Ogromne, pochodzące z okresu od drugiej połowy XIX wieku do czasów współczesnych, zbiory dokumentacji archeologicznej, wystawienniczej, a także spuścizny po wybitnych archeologach polskich, zasoby kartograficzne i fotograficzne są przechowywane i opracowywane w Pracowni Dokumentacji Naukowej. Stanowią podstawę do badań studyjnych (ryc. 17 i 18). W ostatnim okresie dokumenty wchodzące w skład spuścizny są digitalizowane. Ewidencjonowanie i zarządzanie informacją o zbiorach PMA prowadzi Główny Inwentaryzator oraz Pracownia Inwentaryzacji i Ruchu Muzealiów. Nad konserwacją przedmiotów z gliny, szkła, surowców organicznych i metali czuwa Dział

⁴² Podział wewnętrzny PMA oraz nazwy działów i pracowni podano zgodnie ze Schematem Organizacyjnym PMA.

Ryc. 16. Ceramika z wczesnej epoki żelaza (650-400 roku p.n.e.). Zbiory PMA. Fot. A. Ring

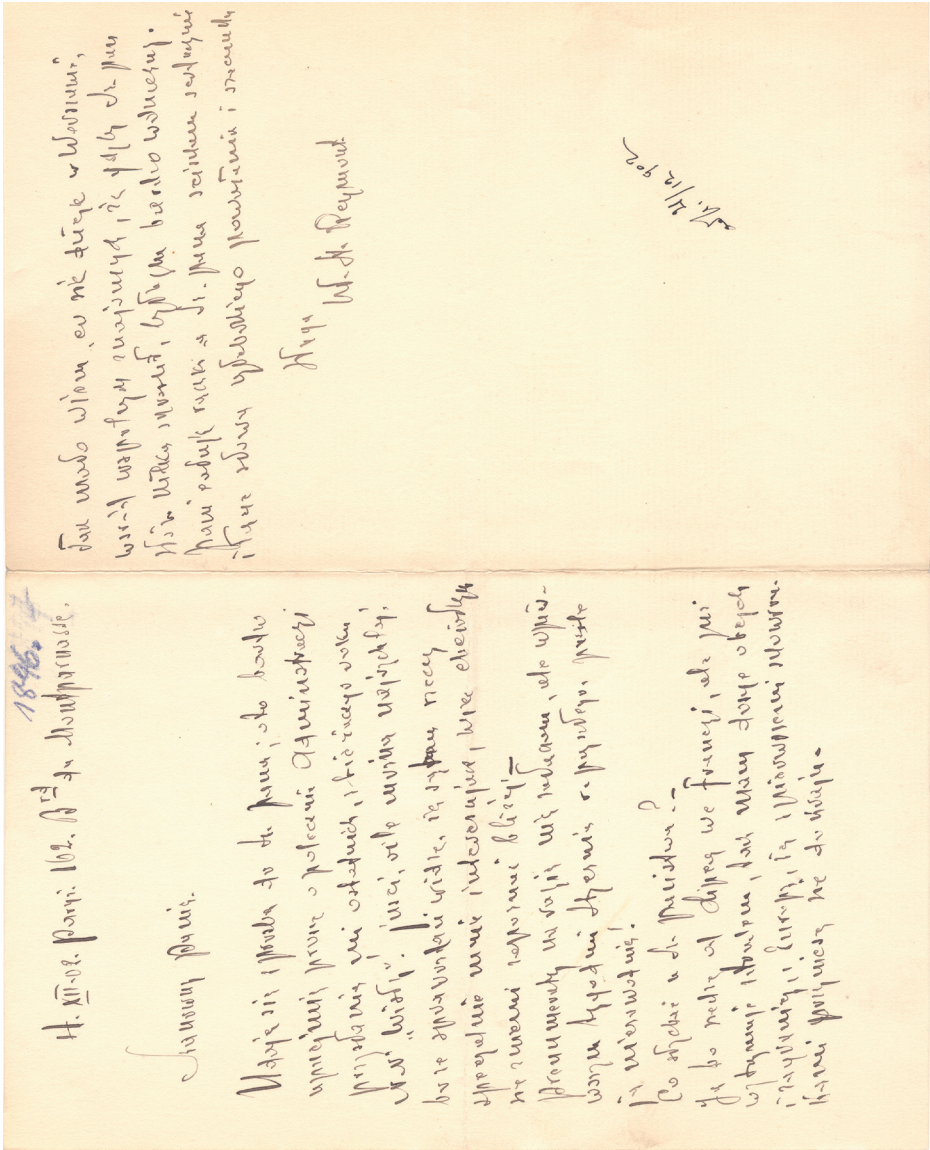

Ryc. 17. Autograf listu Marii Konopnickiej. Zbiory PMA (nr 3757/A/1054)

Skarżony panie,
Kocham cię jak Pan Tachawie
miał braci i klasie na swe
godzin, gdyżi kłapi miał przyjechał
skarżony, dni odprędza - a chętny
rozkazyje się z chrząpcem -
i powarżaniem
Marek. M. Konopnicka
cz.

Ryc. 18. Autograf listu Władysława Stanisława Reymonta. Zbiory PMA (nr 3757/A/1896)

Ryc. 19. Stanowisko do prowadzenia lekcji muzealnych na ekspozycji wystawy *ABC architektury gotyku*. Fot. M. Urban

Konserwacji Muzealiów, gdzie prowadzone są także badania rentgenograficzne, spektrograficzne i mikroskopowe. Dla celów ekspozycyjnych wytwarzane są kopie i repliki w Pracowni Kopii. Dział Wystaw i Popularyzacji prowadzi działalność wystawienniczą i edukacyjną, do której oprócz dotychczasowej lekcji muzealnych przeprowadzanych w oparciu o ekspozycje wystawowe (*Ryc. 19*), wprowadzono formę łączącą elementy programu szkolnego z historią z zajęciami wychowania plastycznego (tkactwo, lepienie z gliny naczyń, wytwarzanie ozdób metodami prądziejowymi). Biblioteka Naukowa stanowi zaplecze naukowe dla pracowników PMA, służy także studentom i pracownikom innych instytucji z kraju i zagranicy. Posiada jeden z największych w kraju zbiorów publikacji z dziedziny archeologii oraz unikatowy zbiór książek i czasopism, dotyczących antropologii, archeologii Meksyku oraz archeoastronomii (dzięki darowiznom dr. Stanisława Iwaniszewskiego i spuściznie po prof. Tadeuszu Dzierżykray-Rogalskim). Księgozbiór liczy ok. 50 tysięcy woluminów (*Ryc. 20*).

W ubiegłym roku PMA obchodziło jubileusz 80. rocznicy swego utworzenia. Z tej okazji 12 maja 2008 roku została odsłonięta tablica pamiątkowa w budynku dawnej Szkoły Podchorążych, gdzie w latach 1928-1940 mieściła się pierwsza siedziba Muzeum.

Ryc. 20. Biblioteka PMA – księgozbiór podręczny w zabytkowym regale bibliotecznym (koniec XIX wieku – początek XX wieku), na ścianie portret Erazma Majewskiego. Fot. A. Ring

Aneks 1.

Wystawy stałe, czasowe i prezentacje w gmachu Arsenалу Warszawskiego

1960 r. – *Początki Państwa Polskiego*

1963 r. – *Wykopiska warszawskie, Kontakty z archeologią Meksyku, Kontakty z archeologią Danii, Wydawnictwa archeologiczne.*

1964 r. – *Archeologia i prahistoria w plastyce.*

1965 r. – *Pradzieje Warszawy, Kultura Słowian we wczesnym Średniowieczu.*

1966 r. – *Kultura Polski we wczesnym średniowieczu.*

1967 r. – małe wystawy poświęcone Rewolucji Październikowej, kontaktom naukowym PMA z Francją oraz XX-leciu ICOM i II Międzynarodowej Kampanii Muzealnej.

1968 r. – *Zdjęcia lotnicze w badaniach terenowych, Pogotowie wykopaliskowe w akcji, Polskie zdjęcia lotnicze obiektów archeologicznych, 45-lecie PMA i 325-lecie Arsenалу Warszawskiego,*

1969 r. – *Hallstatt.*

1970 r. – *Rzemiosło artystyczne Dagestanu, Okres halsztacki w wydawnictwach polskich, Badania archeologiczne na terenie Warszawy w 25-leciu PRL.*

1971 r. – *Persja – Iran – Polska, z dziejów kontaktów, Pogotowie Archeologiczne.*

- 1972 r. – *Urny tvarzowe, Sztuka starożytnej Mezopotamii, Motywy archeologiczne w plastyce.*
- 1973 r. – *Wierzenia, wyobrażenia i obrzędy prapolskie* (malarstwo i tkaniny Franciszka i Zofii Walczowskich), *Wojsko pomaga archeologii.*
- 1974 r. – *Starożytności w plastyce, Dzieje i kultura Afryki Zachodniej, Współczesna rzeźba rumuńska, 30 lat Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii.* Z okazji 30-lecia PRL PMA wzięło udział w wystawie *Muzea społeczeństwu 1944-1974*, otwartej 28 maja w Muzeum Narodowym w Warszawie.
- 1975 r. – *Pamięci 25 lat pracy prof. Z. Rajewskiego w PMA, Światowid z Wolina, Skarby muzeum archeologicznego w Poznaniu, Osadnictwo słowiańskie w Berlinie Zachodnim – Spandau, Odkrywamy prapolski Śląsk, Starożytne Peru, Mozaiki rzymskie z Tunezji, II Międzynarodowa wystawa figurki historycznej, Sezon wykopaliskowy 1975, Chrońmy zabytki numizmatyczne – portrety władców polskich na monetach, Chrońmy zabytki archeologiczne.*
- 1976 r. – *Islamska sztuka Algierii VII – XIX w., Złoto Peru, Skarby Traków.*
- 1977 r. – *Starożytna Emona, Lubljańskie pejzaże artystyczne plastyka Veljko Tomana, Mozaiki z Rawenny, Malarstwo artystów angielsko-polskich, Pradzieje w twórczości Stanisława Hiszpańskiego, Kwietne kompozycje Barbary Motojec-Bernatowicz, X wieków oręza w Polsce, Wykopaliska – najważniejsze odkrycia w Polsce 1976, Ochrona zabytków w państwowych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej.*
- 1978 r. – *Skarby grecko-iliryjskie z Jugosławii, Rzeźba Nusantaray, Ryty naskalne w Szwecji, Sztuka ludowa Macedonii, Sztuka średniowiecznej Rumunii, Kartagina i jej zabytki, Broń średniowieczna z ziem polskich, 100 zamków polskich w fotografii Zofii Skórzyńskiej, Gródek krzyżacki w Plemiętach koło Grudziądza, Rezydencja Karola Wielkiego w Ingelheim nad Renem, Naród polski w walce o niepodległość i socjalizm.*
- 1979 r. – *Novae – rzymskie miasto nad Dunajem, Ceramika z Ćmielowa od pradziejowej do współczesnej, Narodziny człowieka i jego kultury w malarstwie Maurycego Tomasza Stryjeckiego, Polskie morze na monetach i medalach, Bałtowie – północni sąsiedzi Słowian, Biskupin – polskie Pompeje, X ogólnopolska wystawa figurek historycznych, El Dorado – złotnictwo Kolumbii, Z dziejów górnictwa, Ogólnopolska wystawa rzemiosł artystycznych.*
- 1980 r. – *Archeologia Dolnej Austrii w I tys. n.e., Broń japońska w zbiorach polskich, Wikingowie, Szabla polska, Orły polskie, Checras – dzieje inkaskiej prowincji, Krzemionki – kopalnia krzemienia sprzed 5 tysięcy lat, W dni krwi i chwały – pamiątki i dokumenty powstania narodu polskiego 1830-1831, Pierwsze lata, Etnografia i sztuka Oceanii, Młodość żyje w Warszawie – Młodzi kolekcjonerzy.*
- 1981 r. – *Ze szkicownikiem do Biskupina.*
- 1983 r. – *60 lat PMA.*
- 1985 r. – *Grafika użytkowa Janusza Łupiny.*
- 1986 r. – *Ogólnopolska wystawa rzemiosła artystycznego – Arsenał 86, Judaica – zaczątki nowej kolekcji.*
- 1987 r. – *Skarby pradawnej Polski, Sztuka Islamu.*
- 1988 r. – *Wał Hadriana, Gotlandia w centrum Bałtyku, Z dziejów oręza polskiego, Biskupin – gród nad jeziorem.*

- 1989 r. – *Starożytności cypryjskie* Tadeuszu Dzierżykray-Rogalskim *Cenne a nieznane, Polska archeologia w Ameryce Łacińskiej, Warszawa walczy 1939-1945.*
- 1990 r. – *Człowiek minionego tysiąclecia. Antropologia dawnych Słowian, Noc Listopadowa, Zanim powstało miasto – pradzieje Warszawy, Strzecha nad głową, Dzwony Czernobyła, Bałtowie – północni sąsiedzi Słowian.*
- 1991 r. – *Sztuka Majów, Na jantarowych szlakach, Kozaczyzna, Nomina Sacra – najstarsze pismo na ziemiach polskich.*
- 1992 r. – *Prahistoria ziem Polski (stała), Z badań ostatnich lat.*
- 1993 r. – *70 lat PMA, Terra sigillata – porcelana antyku.*
- 1994 r. – *ABC architektury rromańskiej (stała), Starożytności Litwy, Na rubieżach cywilizacji antycznych. Kultura przeworska od II w. p.n.e. do V w. n.e.*
- 1995 r. – *Impresje puszczańskie i archeologia, Prahistoria górnictwa krzemienia na ziemiach polskich, Archeologia hrabstwa Devon.*
- 1996 r. – *Alfabet architektury gotyckiej (stała), Czas łowców niedźwiedzia, mamuta i renifera – 50.000 lat Krakowa, Srebra antycznej Serbii, Urok dawnej ceramiki.*
- 1997 r. – *Skarby wschodnich Gotów, Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyjskiego.*
- 1998 r. – *Topór – ciągłość idei, Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza.*
- 1999 r. – *W zagrodzie u Piasta.*
- 2000 r. – *W górę Nilu, w głąb czasu.*
- 2001 r. – *Klejnoty monarsze – skarb ze Środy Śląskiej, Wędrówki po Grecji.*
- 2002 r. – *Sztuka konserwacji, Prahistoryczne górnictwo krzemienia na ziemiach polskich, Egipt z lotu ptaka, Prusowie i ich sąsiedzi IV-VI w., Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi, Kernave – litewska Troja.*
- 2003 r. – *Skarby węgierskich stepów, Świątynie starożytnego Meksyku, Arsenal Warszawski – siedziba Państwowego Muzeum Archeologicznego, Z Polesia, Wołyńia, Podola... – Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi ze zbiorów PMA, Między Mykenami a Bałtykiem.*
- 2004 r. – *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku, Wyspa władców – Ostrów Lednicki – siedziba pierwszych Piastów.*
- 2005 r. – *Działalność Polski na rzecz ochrony zabytków kultury w powojennym Iraku, Celtyckie kresy, Mozaiki z Rawenny, 80 lat archeologii lotniczej w Polsce.*
- 2006 r. – *Truso – wikińskie emporium, Korzenie Kalisza, Jan Nepomucen – święty Europy Środkowej, Troja. Sen Henryka Schliemanna, Badania archeologiczne na Rynku Głównym w Krakowie w 2004 roku.*
- 2007 r. *Skarby starożytnej Łotwy, Skarby wieków średnich, Polska chirurgia wojenna 1807-1830, Hale targowe Trajana w Rzymie – od starożytnego zabytku do muzeum forów cesarskich.*
- 2008 r. – *Ocalone inwentarze dawnego Prussia Museum, Od osiemdziesięciu lat...*
- 2009 r. – *Świat karpaccich świątyń, Kobieta w czasach biblijnych, Czas i rzeka. Dolina Liwca u schyłku starożytności.*

Aneks 2.

Wykaz stanowisk⁴³ archeologicznych badanych przez PMA

• Okres międzywojenny (lata 1929-1939).

Prowadzono badania na stanowiskach archeologicznych: Brześć Kujawski (powiat włocławski), Cecele (powiat bielski), Krzemionki, (powiat opatowski), Nagłowice (powiat je-drzejowski), Piekary (powiat krakowski), Prudziszki (powiat suwalski), Spicymierz (powiat turecki), Szurpiły (powiat suwalski), Transbór (powiat miński), Wietrychowice (powiat Kolski), Warszawa-Wilanów, Złota (powiat sandomierski).

• Okres budowania stabilizacji (lata 1945-1957).

Prowadzono badania na stanowiskach archeologicznych w powiatach: łowickim (Bąków Dolny, Wólka Łasiecka, Zduny), mińskim (Transbór, Wielgolas), otwockim (Całowanie, Karczew, Osieck), puławskim (Klementowice, Góra Puławska, Trzciniec), suwalskim (Osinki, Bilwinowo).

Przebadano także stanowiska: Balice (powiat buski), Bogdany (powiat braniewski), Chłapowo (powiat pucki), Ćmielów (powiat ostrowiecki), Drohiczyn (powiat siemiatyc-ki), Fordon (powiat bydgoski), Gozdowo (powiat sierpecki), Gródek nad Bugiem (powiat hrubieszowski), Henryków, woj. warszawskie, Jeziorna Królewska (powiat piaseczyński), Jeziernia (powiat tomaszowski), Jeziorko (powiat giżycki), Kacice (powiat pułtuski), Kalisz, Piwonice (powiat kaliski), Kamionka Nadbużna (powiat ostrowski), Kraków Zwierzyniec, Lipsko (powiat zamojski), Mierzanowice (powiat opatowski), Otwock (powiat loco), Pęcice (powiat pruszkowski), Pawłowice (powiat rycki), Ramsowo (powiat olsztyński), Rudnik (powiat garwoliński), Siwek (powiat wołomiński), Strzegowa (powiat olkuski), Warszawa (w dzielnicach Grochów i Targówek), Wyszembork (powiat mrągowski).

• Okres Polski Ludowej (lata 1958-1988)

Prowadzono badania na stanowiskach archeologicznych w powiatach: augustowskim (Augustów-Wójtowskie Włoki, Bargłów Dworny, Netta), ciechanowskim (Kraszewo, Zawichost), garwolińskim (Oblin, Sulbiny), grajewskim (Podliszewo, Sośnia, Woźna Wieś), grójeckim (Gośniewice Nowe, Zawady), hrubieszowskim (Gródek nad Bugiem, Wołajowice, Werbkowice), legionowskim (Janówek, Serock, Wieliszew), makowskim (Kaszewiec, Rostki), mińskim (Kołacz, Zdrojki), mławskim (Grzebsk, Kitki), opatowskim (Lipnik, Podgajcze, Mierzanowice, Suchodoły), opoczyńskim (Łęgonice, Zarzęcin Duży), ostrołęckim (Mieczki Poziemiaki, Todzia), ostrowieckim (Ćmielów, Rudka Bałtowska, Smyków, Stryczowice), ostrowskim (Kamionka Nadbużna, Nur Kolonia, Ołtarze Gołacze), otwockim (Glinki, Kosumce, Wiązowna), ostródzkim (Połowite, Stębark), płońskim (Brwilno Dolne, Miszewko Strzałkowskie, Małoszewko), pruszkowskim (Bieniewo, Brwinów, Kanie), przasnyskim (Cichowo, Dobrzankowo, Łączyno Stare, Ożumiech, Tańsk Przedbory), puławskim (Góry, Klementowice, Kosowice), radomskim (Iłża, Łączany, Polany, Wierzbica), sandomierskim (Sandomierz – Żmigród, Pieczyska Iłowskie, Wzgórze Zawichojskie, Kamień

⁴³ Przynależność administracyjna miejscowości, w których prowadzono badania przed 1945 rokiem jest podawana według stanu obowiązującego w roku, w którym były one prowadzone, natomiast po 1945 roku jest podawana według podziału administracyjnego, obowiązującego od 1 stycznia 1999 roku.

Łukawski, Zawichost), siemiatyckim (Czarna Cerkiewna, Dołubowo, Drohiczyn, Krasewice Czerepy, Narojki, Ogrodniki, Rybałty, Smolugi), sejneńskim (Pótkoty, Żubronajcie), sochaczewskim (Sochaczew Trojanów, Suchodół, Żdżarów), sokołowskim (Czekanów, Nieciecz, Niewiadoma), suwalskim (Bilwinowo, Jegliniec, Kazimierówka, Osinki, Suchodoły, Szwajcaria, Wołownia), warszawskim zachodnim (Podkowa Leśna, Strojec), wejherowskim (Osiek, Sopieszyno), węgrowskim (Grodzisko, Jarnice, Karczewiec, Kopcie, Laski Stare, Stara Wieś Ludwinów), wyszkowskim (Kamieńczyk, Lubiel Stary, Nadkole), znińskim (Bożejewiczki, Brzyskorzystewko, Gąsawa, Godawy, Gogółkowo, Łysin, Nowa Wieś, Skarbieńce, Wenecja).

Przebadano także stanowiska: Bocheniec (powiat jędrzejowski), Falenty (powiat piaseczyński), Fordon (powiat bydgoski), Godętowo (powiat gdański), Grodziszczany (powiat sokólski), Gródki (powiat działowski), Jaksice (powiat kazimierski), Komsin (powiat płoński), Korzeń (powiat gostyński), Kunice (powiat legnicki), Lemierze (powiat lipski), Ławki (powiat giżycki), Łęcze (powiat elbląski), Nowe Miasto nad Pilicą (powiat rawski), Pęcławice (powiat Łęczycki), Płonka Kozły (powiat białostocki), Pokrzywnica Wielka (powiat niedzicki), Rostek (powiat. Gołdapski) Sarnaki (powiat łosicki), Skarżysko-Kamienna (powiat loco), Stacze (powiat ełcki), Suraż (powiat łapski), Świeciechów (powiat kraśnicki), Tumiany (powiat olsztyński), Warszawa (Henryków, Miedzeszyn, Błota, Zerzeń, Tarchomin II), Węgiec (powiat inowrocławski), Wola Szydłowiecka (powiat łowicki), Wojciechowice (powiat miechowski), Złota Pińczowska (powiat pińczowski), Zwolen (powiat loco), Żerniki Górne (powiat buski), Żnin (powiat loco).

• Po zmianach politycznych w 1989 roku

Prowadzono badania na stanowiskach archeologicznych w powiatach: białostockim (Bokiny, Rybniki, Targonie Wielkie, Strękowa Góra), garwolińskim (Oblin, Stodzew), gołdapskim (Konikowo/Rostek, badania Espedycji Sudowskiej: Niedrzwica, Gołdap, Piękne Łąki, Grodzisko), legionowskim (Wieliszew, Serock), makowskim (Szelków Nowy, Magnuszew Duży), ostrowieckim (Broniszowice, Stryczowice), otwockim (Dziecinów, Sobienie Biskupie), siemiatyckim (Drohiczyn, Czarna Wielka), skarżyskim (Michałów Piaska, Skarżysko-Kamienna, stan. Rydno), znińskim (Gąsawa, Szelejewo).

Przebadano także stanowiska: Cichowo (powiat przasnyski), Ćmielów, Mały Gawroniec (powiat Ostrowiecki), Czerwony Dwór (powiat olecki), Dziecinów (powiat otwocki), Jartypory (powiat węgrowski), Jegliniec (powiat suwalski), Mały Garc (powiat tczewski), Nowiny (powiat augustowski), Oronne (powiat garwoliński), Ossów (powiat wołomiński), Paprotki Kolonia (powiat giżycki), Przeradów (powiat makowski), Reguły (powiat pruszkowski), Rostek (powiat gołdapski), Skarżysko-Ćałowanie (powiat otwocki), Stare Koczargi (powiat warszawski zachodni), Stryczowice (powiat ostrowiecki), Suchodółka (powiat opatowski), Szurpiły (powiat suwalski), Warszawa (ulice: Malborska, Kondratowicza, św. Wincentego), Wyszembork (powiat mragowski), Zdrojki (powiat miński), Zwolen (powiat loco).

Literatura:

- Abramowicz A., 1991, *Historia archeologii polskiej XIX i XX wieku*, Warszawa.
- Adaszewska I., 1999, *Tadeusz Biniewski, „Z otchłani wieków”*. R. 54/1, s. 88-89.
- Antoniewicz W., 1933, *Muzeum Archeologiczne im. E. Majewskiego T. N. W. w Pałacu Staszica, „Światowit”*, t. XV, s. 9-22.
- Antoniewicz W., 1957, *Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych*, Warszawa.
- Badach A., Piotrowska A., 2008, *Muzeum Polskie w Raperswilu*, Warszawa – Raperswil.
- Bender W., 1997, *Rybno – ośrodek Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. LIII, s. 3-17.
- Brzeziński W., 2003, *75 lat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. LVI, s. 3-6.
- Brzeziński W., 2005, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Państwowego Muzeum Archeologicznego*, (w:) Brzeziński W. (red.), *Państwowe Muzeum Archeologiczne. Informator*, Warszawa, s. 77-80.
- Brzeziński W., 2008, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Państwowego Muzeum Archeologicznego, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. LX, s. 3-8.
- Chomentowska B., 1993, *Zakład Archeologii Przedhistorycznej UW w latach 1919-1945*, (w:) Kozłowski S. K., Kolendo J. (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa, s. 159-170.
- Chwalewik E., 1927, *Zbiory polskie w Ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 2, Warszawa, s. 353-356.
- Gardawski A., Wesołowski K., 1956, *Zagadnienia metalurgii kultury trzcinieckiej w świetle „skarbów” brązowych z Dratowa pow. Puławy i Rawy Mazowieckiej, „Materiały Starożytne”*, t. I, s. 59-103.
- Głosik J., 1979, *Kazimierz Kuc, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. 44, z. 2, s. 231.
- Głosik J., 1987, *Dwudziestoletnia działalność Pogotowia Archeologicznego PMA w publikacjach prasowych i popularnonaukowych z lat 1963-1983, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. XLVIII, s. 237 – 250.
- Jakimowicz R., 1929, *Zygmunt Szmit. Życie i praca, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. X, s. 3-9.
- Jakimowicz R., 1935, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1927 rok, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. XIII, s. 213-216.
- Jakimowicz R., 1948, *Śp. Józef Żurowski, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. 14, s. 1-8.
- Jasicki B., 1978, *Działalność naukowa Eugenii i Kazimierza Stołyhwo na polu antropologii, „Przegląd Archeologiczny”*, t. 44, z. 1, s. 3-13.

- Jażdżewski K., 1948a, *Atlas do pradziejów Słowian*, część II: Tekst, „Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis”, Łódź.
- Jażdżewski K., 1948b, *Atlas to the prehistory of the Slavs*, part II: Text, „Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis”, Łódź.
- Jażdżewski K., 1949a, *Atlas do pradziejów Słowian*, część I: Mapy, „Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis”, Łódź.
- Jażdżewski K., 1949b, *Atlas to the prehistory of the Slavs*, part I: Maps, „Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis”, Łódź.
- Jażdżewski K., 1995, *Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku*, Łódź.
- Konopka M., 1973 *Żegnając profesora Antoniewicza*, „Z otchłani wieków”, t. 39, nr 4, s. 320-321.
- Kozłowski S. K., 2007, *Stefan Krukowski. Narodziny giganta*, Warszawa.
- Krajewska M., 2008, *Spuścizna Erazma Majewskiego w Pracowni Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*. W 150 rocznicę urodzin E. Majewskiego (1858-1922), „Wiadomości Archeologiczne”, t. LX, s. 1-87.
- Krajewska M., 2009a, *Dzieje Państwowego Muzeum Archeologicznego. Kalendarium*, (w:) Borkowski W. (red.), *Państwowe Muzeum Archeologiczne. Informator*, Warszawa, s. 5-60.
- Krajewska M., 2009b, *Arsenał Warszawski – siedziba Państwowego Muzeum Archeologicznego*, (w:) Borkowski W. (red.), *Państwowe Muzeum Archeologiczne*, Warszawa, s. 81-88.
- Krzak Z., 1976, *Prof. dr Zofia Podkowińska*, „Archeologia Polski”, t. 21, s. 433-437.
- Kurnatowska Z., 2008, *Profesor Witold Hensel (1917-2008)*. *In memoriam*, „Archeologia Polona”, vol. 46, s. 7-14.
- Musianowicz K., 1949, *Kabłączki skroniowe – próba typologii i datowania*, „Światowit”, t. 20, s. 115-323.
- Musianowicz K., 1973, *Wiadomości Archeologiczne przed stu laty*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXVIII, s. 129-138.
- Nowakowski W., 2003, *Działalność naukowa PMA*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LVI, s. 7-11.
- Okulicz J., 1970 *Jerzy Antoniewicz*, „Komunikaty Mazursko – Warmińskie”, nr 4(110), s. 675-678.
- Orlińska G., 2001 *„Catalogue of the Germanic Antiquities from the Klemm Collection in The British Museum”*, with a contribution by Brzeziński W., The British Museum Press, London.
- Piotrowska D., 2003, *Z dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. LVI, s. 13-35.

Piotrowska D., 2006, *Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na Zachodniej Ukrainie*, „Przegląd Archeologiczny”, vol. 54, s. 61-98.

Rajewski Z., 1968, *Państwowe Muzeum Archeologiczne w latach 1923-1968*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXIII, s. 255-294.

Rybicki R., 1982 *Kazimierz Władysław Majewski*, „Z otchłani wieków”, t. 48, z. 1-3, s. 109-113.

Sawicki L., 1948, *Państwowe Muzeum Archeologiczne*, „Sprawozdania PMA”, t. I, s. 19-43.

Skowron W., 2002 *Miejsce nauki w procesie budowania zorganizowanego ruchu krajoznawczego w Kongresówce*, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze 1906-1916*, „Ziemia '02”, s. 15-38.

Wrońska J., 1989, *Archeologia w periodykach warszawskich w drugiej połowie XIX w.*, Wrocław, s. 11-27.

Załęski K., 1999, *Stanisław Lorentz jako twórca Muzeum Narodowego w Warszawie*, (w:) *Przeszłość przyszłości... Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, Warszawa.

Żurowski T., 1965, *Docent Michał Drewko*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 31, s. 287-289.

SUMMARY

In 1920 the authorities of the National Body of Conservators of Prehistorical Relics started lobbying for the creation of a National Archeological Museum (PMA). The institution was founded on March 22nd, 1928 by way of an ordinance issued by the president of Poland, Ignacy Mościcki. On January 1st, 1999 the Mazovian Regional Government became the PMA's founding body. Since the museum's creation it has housed over 360 exhibitions and its employees have conducted studies at over 450 archeological sites in Poland, Iraq, Peru, Germany, Austria and the Czech Republic. The museum's collections consist of over half a million antiques of which the oldest have over 130 thousand years and the youngest come from the middle of the 19th century.

Translated by Maciej Sulmicki

---

mgr Maria Krajewska, absolwentka filologii polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Studium Podyplomowego Muzealnictwa na Uniwersytecie Warszawskim. Obecnie starszy kustosz w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Zajmuje się historią archeologii oraz opracowaniem i publikowaniem źródeł naukowych